

Ірина ДЕНИС (ХАНАС)

ВЛАСНІ ІМЕНА ЛЮДЕЙ В ІСТОРИЧНОМУ ЖИТТІ ТА У ПОБУТІ НАРОДУ

Розглядається історичний розвиток системи імен українців, значення власних імен в історичному житті та у побуті українського народу.

Ключові слова: антропонімія, власні імена людей, апелятивна лексика, історична епоха, слов'янські власні імена, християнські власні імена.

© І. ДЕНИС (ХАНАС) 2016

У сучасному науковому просторі уже давно визнано, що власні імена людей виникли із суспільної необхідності індивідуального означення особистостей для практичного розрізнення їх у повсякденному житті. Потреба надавати кожній людині персональну розрізняльну назву сформувалася у постійний, міцно укорінений, з часом удосконалюваний або модифікований звичай, який сягає у глибоку давнину, до первісних примітивних етнічних об'єднань. Відомо, що власні імена надавалися людям від загальних назв, апелятивів, як це ще широко практикується у деяких народностей до цього часу [4, с. 39—59; 6, с. 40—44], та що в основі особових імен навіть сучасних високоцивілізованих народів лежить первісно апелятивна лексика давно вимерлих і часто генетично не споріднених чужих мов або зниклі і закостенілі якраз у власних іменах і тепер уже не завжди зрозумілі загальні назви якогось з історичних рівнів своєї мови. Вдало з цього приводу висловився ще М. Моршкін, вказавши, що «у власних іменах виражена не тільки просто думка, але ця думка, можливо, найбільш первісна і найбільш незаймана, перше пробудження розуму народу, перший вияв його самосвідомості» [3, с. 2]. Отже, власні імена кожного народу, який має уже сформовану складну систему ідентифікації особи, — найстаріша антропонімічна категорія, яка у напрямку до свого сучасного рівня пройшла довгий шлях еволюції, іноді з різними історичними ускладненнями.

Складний історичний шлях пройшли і власні імена усіх слов'янських народів. Давні предки-слов'яни також вибирали для себе імена із загальних назв праслов'янської мови, користувалися у той початковий період своєї історії лише однойменням і тим же антропонімічним типом, що й народи більшості груп індоєвропейських мов (індійської, іранської, балтійської, германської, кельтської, іллірійської і грецької), тому є підстави вважати, що своєю основою різні праслов'янські власні імена сягали ще праіндоєвропейської епохи [7, с. 148—149]. Деякі різновиди слов'янських імен-комполітів пов'язуються з праіндоєвропейським періодом. У процесі членування племен, а згодом виникнення племінних союзів та формування окремих слов'янських народностей, праслов'янське ядро власних імен поступово диференціюється, збагачується новими елементами, усякими інноваціями уже в межах кожного з окремих етнічних слов'янських об'єднань. Відтоді розвиток власних імен і антропонімії загалом пішов у різних

слов'янських відгалуженнях своїм руслом, хоча завжди тут переважав спільний елемент, а до стабілізації сучасної національної специфіки власних імен і антропонімії слов'яни підійдуть лише на етапі формування їх як окремих народностей, потім і націй. Треба відзначити важливий в історії східнослов'янських народів спільний давній період, характерний в антропонімії навіть після прийняття християнства та запровадження християнських власних імен своєю монолітністю у сортименті власних імен, їх зовнішньою формою, різними обрядовими звичаями приєвнення імені новонародженому.

Відомо, що кожна історична епоха, різні помітні зрушення у суспільно-економічному і політичному житті народу у базисі та надбудові накладають свій відбиток і на власні імена людей. Залежно від різних історичних факторів одні власні імена можуть зникати, інші з'являтися, одні можуть набирати ширшого вживання, інші — звужувати коло функціонування, може змінюватися і соціальний аспект уживання власних імен. Такі явища і зміни є звичайними атрибутами еволюції цієї ділянки мовної дійсності і до певних кардинальних зрушень у системі власних імен не призводять, а становлять важливий предмет наукового зацікавлення. Та в історії антропонімії не лише східних слов'ян, а, можливо, й усіх народів, які прийняли християнство, відбувається цілий переворот, яким була заміна давніх автохтонних власних імен новими християнськими іменами, основу яких становили введені у святці і церковний календар власні імена староеврейського, грецького і латинського походження.

Знаємо, що історичний акт хрещення у Київській Русі був здійснений у кінці X ст. (988 р.), проте безсумнівним залишається той факт, що християнські імена наші східнослов'янські предки засвоїли не одразу після хрещення і навіть не протягом невеликого періоду, і не одразу зникла у них віра у своїх слов'янських богів, і не відразу вони відмовилися від своїх давніх обрядів та звичаїв. Довго ще нове співіснувало або й поєднувалося зі старим. Підтримувані церковною і світською владою нововведені християнські імена остаточно витіснили з побутового ужитку давні автохтонні слов'янські власні імена, але ще довго тривав процес конкурентної боротьби за місце у практиці їхнього уживання, і в практиці надавання імені новонародженим, і в практиці жи-

вого повсякденного функціонування. Християнські власні імена повинні були пройти шлях адаптації у мові східних слов'ян і узвичаїтися у побуті. У свою чергу, слов'янські власні імена, переслідуювані церковною і світською владою, не могли відразу цілковито зникнути та не залишити у мові народу, його побуті, а також у різних писемних джерелах помітного сліду. Вони не могли теж довго зберігати і своєї первісної функціональної чи номінативної властивості або й існувати як побічні власні імена паралельно зі своїми конкурентами. І якщо ці колишні слов'янські імена й справді залишили помітний слід у східнослов'янській антропонімії і навіть дійшли до нашого часу, то саме у трансформованому вигляді як інгредієнт зовсім іншої антропонімії категорії — індивідуальних прізвиськ [7, с. 150].

Складні процеси — адаптація християнських власних імен, занепад давніх автохтонних слов'янських імен і їх трансформація в індивідуальні прізвиська, а згодом і прізвища — не були остаточно і назавжди завершені у спільний для східних слов'ян давній період. Вони продовжувалися у період формування і навіть становлення окремих східнослов'янських народів, набираючи у зв'язку з цим також різних специфічних індивідуальних рис, пов'язаних як і з самою специфікою розвитку мови кожного із цих народів, так і їхньою суспільно-історичною та етнографічною дійсністю.

Варто зазначити, що незалежно від того, на якій стадії суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку не стояла б та чи інша суспільно-історична етнічна група, людина без власного імені у ній не мислима. Власні імена людей відомі у творах найдавнішого народного епосу і найдавніших пам'яток писемності античного світу. Про звичай надавати імена новонародженим як уже давню традицію людства згадується ще у гомерівській «Одіссеї», де один з персонажів (Алкіной) говорить: «Хто б не родився на світ — родовита людина чи проста, кожного з них породивши, іменням батьки наділяють» [2, с. 148].

Власне ім'я супроводить людину протягом усього життя, становить її своєрідний невід'ємний індивідуальний атрибут. «Ім'я першим зустрічає людину при появі її на світ і останнім залишається з нею, коли вона покидає земне» [3, с. 3].

Характерна властивість імені як невід'ємного життєвого супутника кожної людини усвідомлюва-

лася, очевидно, ще у середовищі найдавніших первісних колективів. У зв'язку з цим уже на тому історичному рівні у власне ім'я починає укладатися своєрідний культовий зміст, з ним асоціюються певні магичні й містичні поняття; поступово ім'я людини у різних народів обростає своєрідними повір'ями, а вибір і надавання його супроводяться відповідними звичаями й обрядами.

Якими були повір'я, звичаї та обряди, пов'язані з власним іменем у наших дохристиянських слов'янських предків, тепер, звичайно, невідомо. Про них можемо лише здогадуватися на основі різних фрагментарних писемних пам'яток уже відносно пізніших історичних часів.

Дослідники власних імен людей одночасно відзначають, що донедавна (у деяких народностей і тепер) у власні імена люди завжди вкладали певний надприродний зміст, спрямований найперше на побажання новому членові сім'ї лише добра і щастя (щодо захисту його від «нечистої сили», побажання певної позитивної фізичної чи моральної якості та ін.). За В. Ташицьким, «в іменах, які наші предки давали своїм дітям, містилося благословення на все життя, бажання домогтися того, що було закладене в імені» [9, с. 5]. Підтвердження віри давніх людей у певну надприродну силу власних імен знаходимо ще у грецького філософа Платона і його послідовників [3, с. 18]. Цікаві з цього приводу свідчення знаходимо також у російського історика XVIII ст. В. Татищева. «Некоторые обманщики, — чи не з обуренням відзначає історик, — видумали внушать неразсудным, якобы в имени некоторое таинство заключается, и суще такое, что из оногo некоторые будущие приключения хотят познать и переменное имя, якобы не есть уже сущеe имя, которому верить немало охотников находится. К тому многие другие обстоятельства вымыслили как точнее скажу: 1) имя то токмо сущеe, которое при рождении, 2) попом, 3) по святцам во имя святого даное и пр., которые все никакого основания в законе не имеют, следовательно, ни нуждны, ни противны называться не могут» [5, с. 384]. Писемні пам'ятки і пізніші етнографічні спостереження підтверджують, що вказане свідчення В. Татищева стосується і повір'їв, пов'язаних з власними іменами в Україні. Як свідчить Б. Ястребов, віра у вплив власного імені, даного новонародженому, на його подальшу долю, а у зв'язку

із цим і віра в силу усяких, пов'язаних з іменем забобонів, хоча дещо похитнулася, проте мала ще міцні корені в Україні (зокрема на Херсонщині) навіть у кінці XIX ст., набравши тут різних форм [8, с. 7]. Оцінюючи це явище, автор вказує, що воно нагадує поширену серед давніх варварських народів віру у віщу силу слова і засновані на цій вірі всякі замовляння та ворожбу [8, с. 7]. Варто зауважити, що етнографічні матеріали, зібрані експедиційним методом на території історико-етнографічного району Опілля, і сьогодні підтверджують той факт, що власне ім'я впливає на долю людини [1].

Цілоком природно, що віра наших давніх предків у надприродну силу власного імені знайшла собі у різних місцевостях різноманітні форми реалізації, які, еволюціонувавши (і, очевидно, взаємодіявши), історично сформувалися у стійкі звичаї та обряди і вже як усталена традиція механічно передавалися від покоління до покоління аж до наших часів.

Отож, власне ім'я людини — це спосіб ідентифікації особи у сучасному часопросторі. Недаремно батьки у всі часи і у всі епохи з великою відповідальністю та обережністю підходили до проблеми вибору імені для своєї дитини. У такій важливій події, як надавання власного імені немовляті, первинне значення для батьків і родини мали насамперед такі моменти, як час і місце його присвоєння, навіть особа, що його вибирала тощо, а з цим відповідно й пов'язані різноманітні звичаї та обряди, яких дотримувалися наші предки-українці при ім'янареченні.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 71. — 25 с. — (Дод. А) (Ханас І. Матеріали етнографічної експедиції).
2. Гомер. Одиссея. — Київ: Дніпро, 1968.
3. Морошкин М. Славянский именовслов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Морошкин. — Санкт-Петербург, 1867. — 108 + 213 с.
4. Смоляк А.В. Личные имена нанайцев / А.В. Смоляк // Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. — Москва: Наука, 1970. — С. 39—59.
5. Татищев В.Н. История Российская: в 7 т. / Василий Никитич Татищев. — Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1962—1968. — Т. 1. — 1962. — С. 384.
6. Терещенко Н.М. Личные имена у нгансанов / Н.М. Терещенко // Этнография имен. — Москва: Наука, 1971. — С. 40—44.
7. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / Михайло Лукич Худаш. — Київ: Наукова думка, 1977. — 236 с.

8. Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии / В. Ястребов // Этнографический очерк. — Одесса, 1894. — С. 162—163.
9. Taszycki W. Rozprawy i studia polonistyczne 1 / W. Taszycki // Onomastyka. — Wrocław ; Kraków, 1958. — S. 5—47.

Iryna Denys (Khanas)

PROPER NAMES OF PEOPLE IN THE
HISTORICAL BEING AND EVERYDAY LIFE

The article examines the historical development of the system of Ukrainian names, proper names mentioned in historical life and in the Ukrainian people life.

Keywords: anthroponomy, proper names of people, appeal by language, historical era, Slavic proper names, Christian proper names.

Ирына Деныс (Ханас)

ИМЕНА ЛЮДЕЙ В ИСТОРИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ
И В БЫТУ НАРОДА

В статье рассмотрены историческое развитие системы имен украинского народа, значение имен в исторической жизни и в быту украинского народа.

Ключевые слова: антропонимия, имена людей, апеллятивная лексика, историческая эпоха, славянские имена, христианские имена.